

O C J E N E I P R I K A Z I

*RUDOLF BAHRO, Alternativa, Kritika realnog socijalizma.
Biblioteka Novi svijet, »Globus«, Zagreb 1981, 386 str.*

Knjiga »Alternativa« Rudolfa Bahroa, nedavno objelodanjena jugoslavenskoj javnosti, zacijelo je teorijski izazov za suvremeno kritičko mišljenje. Već podnaslov knjige »Kritika realnog socijalizma« glasi poput autopreporuke, podstičući nemir aktualne radoznalosti, jer zvuči posve određenom suvremenošću, konkretno i poznato, a istodobno toliko općenito da se naslućuje autorova nakana što nagoni na razotkrivanje njezina sadržaja.

Krećući se između optimističkog stava danog na kraju knjige: »Komunizam nije samo nužan, on je i moguć. Hoće li se obistiniti, o tome se mora odlučiti u borbi za njegove uvjete« (str. 386) i hipotetičke tvrdnje o krizi mogućnosti njegova ozbiljenja u zemljama realnog socijalizma, autor je stvarao i referentni okvir svoga kritičkog razmatranja. Sa znanstvenom ozbiljnošću Bahro se otima opsjenarstvu konačne i nepropitujuće istine apologetske ideologije zemalja realnog socijalizma isto kao što se distancira od svakog kritizerskog i negatorskog pristupa koji srlja u puku rezigniranost. Sučeljavajući se s epohalnim pitanjima svijeta i čovjeka u suvremenosti, on tek otvara spoznaju, progovorišći kao čovjek koji je bolno iskusio granice egzistencijalnog (zbog objavljivanja te knjige Bahro je osuđen na 8 godina zatvora, ali je na osnovi amnestije u povodu 30. obljetnice Njemačke Demokratske Republike pušten na slobodu i sada živi u Zapadnoj Njemačkoj) i kao mislilac kojemu je stalo do promicanja revolucije.

Osnovnu tezu o razdirućim unutrašnjim proturječnostima »svjetskog socijalističkog sistema« čije središte i unutrašnji razlog krize jest sam Sovjetski Savez, autor stavlja na ispit historijske provjere. U svjetlu revolucionarnog nazora apelira na nužnost analize koja je u svojoj biti bliska Marxovoj, tj. umjesto primjene idealističke koncepcije svijeta na realitet, ona proizlazi iz imanentne logike zbilje same i nju referira. Time je Bahro ujedno navijestio metodologijsku uputu za svoje istraživanje, dajući pri tom ovo objašnjenje: »Naš realni socijalizam principijelno je drukčiji poredak od onoga skiciranog u Marxovoj socijalističkoj teoriji. Ova se praksa može uspoređivati s tom teorijom, ali se ne smije prema njoj mjeriti. Ona mora biti objašnjena iz vlastite zakonitosti« (Uvod, str. 10).

Osnovna metodologijska greška te knjige i jest u tome što Bahro takav ambiciozni samoizbor i samozahjev nije konzekventno proveo, već se dijelom priklonio poznatom obrascu kojega se toliko pribojavao: da ozbiljenje socijalizma provjerava teorijom a ne zbivanjem i događanjem njega samog kao pretpostavkom za relevantnu teoriju. Rascjepljujući time ontologijski par teorija-praksa nenamjerno je stao s onu stranu Marxova polazišta.

Zbog te i drugih greški koje je Bahrou moguće prigovoriti i znanstveno verificirati, valja prije analize samog sadržaja dati »objašnjenje«: Bahrovoj knjizi

moćno je pristupiti: a) na razini metodologijskog i logičkog čistunstva sa svim obilježjima takve stroge analize dresirane na izvorištu zapadnjačke metafizike; b) na razini dekodiranja intenzivno emocionalnoga stvaralačkog naboja autora koji vlastitu sudbu veže uz doživljajnost revolucije a umjesto tautologijske praznine nudi smisao. Iako isključivost svakog od pristupa jest po sebi zamka, valja reći da izvornost te knjige proistječe iz autorove temeljne revolucionarne pozicije, iz onog zgusnutog naboja koji se od kritike sistema u zemljama realnog socijalizma pretače u jezgru tendencija značajnih za oblikovanje revolucionarnog puta. On je taj put nazvao: alternativa, aludirajući i naslovom knjige na smisao svoga pothvata.

Knjiga sadrži tri zaokružene cjeline: u prvom dijelu knjige autor analizira nekapitalistički put u industrijsko društvo; u drugom dijelu razlaže strukturu realnog socijalizma u mnogoznačju njegova određenja; u trećem dijelu inicira mogućnost alternative kao zbiljske šanse afirmacije Marxove revolucije.

Kao predložak sustavnijoj analizi konstituiranja sistema u Sovjetskom Savezu na samom početku dane su naznake osnovnih teorijskih i metodologijskih dilema i raspru oko prirode socijalizma.

Otvarajući raspravu o biti socijalizma Bahro apostrofira dvije osnovne greške koje zamagljuju njegovo značenje: prva proizlazi iz njegova apsurdna definiranja a druga je metodologijske naravi. Dok je učestala sintagma »socijalizam kao relativno samostalna društvena formacija« posve nejasna i neodređena i u odnosu na pojmovno određenje kapitalizma i komunizma, metodologijski manir pri proučavanju socijalizma po kojem je jedini mjerljiv kriterij zbivanja socijalizma — njegovo odstupanje od zadanog i zamišljenog ideala, posve je neprimjeren marksističkom načinu mišljenja. Jer nije riječ »o problemu nepotpunog ostvarenja, nego o novom antagonističkom poretku s one strane kapitalizma« (str. 17). Kao što se, uostalom, ni socijalizam ne nadaje kao samostalna društveno-ekonomska formacija, već je prva faza komunizma u Marxovom određenju istog.

Situirajući smjer svoga istraživanja u rasponu između reducirane Marxove sheme poimanja komunizma i realnog socijalizma kao medija znanstvene analize, Bahro problematizira pitanje države, vlasništva, komune, komunističke partije. Naspram značajne uloge države u zemljama realnog socijalizma, što je očigledan i dostatan razlog za različitost od Marxove zamisli, autor zbori o teoriji komuna i sistemu radničkih vijeća kao Marxovom smjeru, ističući iskustvo Jugoslavije.

U težnji da odmah otvori i na jednom mjestu sabere sva ključna pitanja, koja bi nadalje potkrijepio empirijsko-historijskim i znanstvenim verifikacijama, Bahro je, posredujući između teorije i prakse, zapao u nered vlastite svijesti očitovane u prenapregnutim varijacijama opaski idejnog i zbiljskog. Tako zamjera Marxu precjenjivanje uloge privatnog vlasništva kao bitnog movensa proizvodnje kapitalizma, a čije bi dokinuće razriješilo sudbu svijeta. Pri tom, naglašava neke pretkapitalističke odnose koji, unatoč Marxovom previdu, jesu konstitutivni elementi epohalnog obrata: patrijarhalno ustrojstvo utemeljeno na autoritarnosti muškaraca i eksploataciji žena, vladavina grada nad selom i proturječje manuelnog i intelektualnog rada na štetu prvog.

Marxova teorija iskušava povijesnost unutar onih pretpostavki koje determiniraju događanja poslije revolucije 1917. godine, a koje on naziva »odstupanjima« historije unutar svjetskohistorijskog razvitka (str. 19). Upravo je taj

specifični realitet s oreolom etatističkog doveo zemlje realnog socijalizma tek do predvorja socijalizma. Ili, analogno počecima kapitalizma, kako primjećuje autor, njihova točna oznaka je »rani socijalizam« ili »protosocijalizam«. Pribjegavajući biologističkom definiranju sistema, koji je po sebi sporan, Bahro je, čini se, htio naprosto jednosmisleno ocijeniti jedno historijsko zbivanje i izreći bitnu diferenciju između Marxova povijesnog čina i zemalja koje sebi pridijevaju njegovo odjelovljenje.

Što je bit realnog socijalizma ako to nije ukidanje kapitalističkog privatnog vlasništva, nadaje se kao suvisla upitnost mišljenju koje autora privodi analizi i artikulaciji problema u kontekst Azije.

U traganju za odgonetanjem temelja i smisla realnog socijalizma, autor ponire u historijske izvore njegova nastajanja, prezentirajući razvoj nekapitalističkog puta u industrijsko društvo. Tu je prije svega riječ o osobenoj i osebujnoj interpretaciji oktobarske revolucije i konstituiranja prve zemlje socijalizma. Naspram Marxovih i Engelsevih predviđanja, koja su se po svojim historijskoklasnim naznakama bitno odnosila na evropsko tlo, revolucionarni obrat se najprije zbio na Istoku. Oktobarska revolucija bila je, po Bahrovoj ocjeni, prva anti-imperijalistička revolucija u zemlji s pretkapitalističkim obilježjima i polu-azijskom socijalnom strukturom. Njena je osnovna zadaća stoga bila prvo intenzivni industrijski razvoj a potom socijalizam. Iako su daljnji autorovi iskazi, među ostalim, u funkciji objašnjenja potrebitosti industrijskog razvitka kao polazišta, nije moguće prihvatiti tvrdnju o imanentnoj logici vremenskog slijeda prioritarnih zadataka nove revolucionarne vlasti. To više što industrijski razvoj ne podrazumijeva i ne vodi nužno ka socijalizmu; njega je na primjeru Oktobra moguće razumjeti samo kao neposredan zadatak u funkciji socijalizma koji se nadaje kao korjeniti preobražaj i opredjeljenje.

U praksi ruske revolucije prelomili su se na specifičan način svi naslijeđeni problemi, odnosi i historijske zakonitosti proistekle iz tzv. azijskog ekonomskog despotizma. Ako termin »ekonomska despocija« ima ulogu najopćenitijeg označitelja i kontinuelnog historijskog iskustva primjerenog za azijske vladavine (od agrarne do industrijske) kao i svega što ta vladavina supsumira (autoritarnost, hijerarhiju, centralističko ustrojstvo, birokratizam), »azijski način proizvodnje« označava prije svega konglomerat prijelaznih društveno-ekonomskih odnosa koji u sebi sadrže elemente patrijahalnih pradrustava i novonastalih klasnih drustava u obliku arhaičnih zemljoradničkih zajednica. Tu započinje zaplet koji inicira postavljanje dvaju pitanja: 1) Je li azijski način proizvodnje tek veza između dviju društveno-ekonomskih formacija ili je riječ o posebnoj društveno-ekonomskoj formaciji?

2) Kakva je funkcija problematiziranja i potenciranja azijskog načina proizvodnje u tome djelu?

1) Marx je, što je Bahrou dakako poznato, govorio o azijskom načinu proizvodnje kao posebnom a ne prijelaznom obliku koji se bitno razlikuje od ostalih pretkapitalističkih oblika: antičkog i germanskog. U prilog tome jest i Marxovo objašnjenje azijskog vlasništva dano u »Osnovama kritike političke ekonomije«: »To plemensko ili općinsko vlasništvo, nastalo većinom kombinacijom manufakture i agrikulture unutar male općine (koja tako postaje self-sustaining i u sebi sadrži sve uvjete reprodukcije i proširene produkcije), stoga egzistira kao temelj posred orijentalnog despotizma i bezvlasničkog stanja koje, kako

izgleda, juristički postoji u njemu.¹ Suprotno Marxu Bahro inzistira na azijskom načinu proizvodnje kao prijelaznoj formi ili vezi, iako se njene osnovne značajke sadržajno daju podvesti pod Marxove opservacije o zemljišnom vlasništvu i komuni kao »obuhvatnom jedinstvu« i »zbijskom posjedniku« iznad kojeg se ustremkuje još jedan vlasnik otjelovljen u formi, kako Marx veli, »djelomično zbijskog despota, a djelomično imaginarnog plemenskog bića, boga«.²

Iz takve naslijeđene historijske baštine Bahro izvodi tezu o nekapitalističkom putu brzega industrijskog razvoja Sovjetskog Saveza. Iako nigdje jasno ne određuje nekapitalistički put, on njime naznačuje: a) osobenost razvoja Sovjetskog Saveza koji proizlazi iz njegove historijske nužde; b) metodologijski pristup za razumijevanje razvoja koji se ne da objasniti s pozicije privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju kao supstancijalnog movensa historijskog progresa; c) sudbinski primjer za transformaciju starih klasnih društava Azije, Afrike i dijela Amerike.

2) Bahro daje »orijentalnom despotizmu« i »azijskom načinu proizvodnje« moć nezaobilaznih činjenica u oblikovanju realiteta nove revolucionarne vlasti. No čini se da mu one manje služe da bi objasnio prirodu ekonomije, a mnogo više da bi objasnio prirodu političkog sistema. Preciznije, onog konstituensa političkog ustrojstva nove revolucionarne vlasti koji promiče birokratski hijerarhizirani model naslijeđene državne vlasti. U tom smjeru svakako su značajna autorova gledišta o ulozi V. I. Lenjina u konstituiranju nove vlasti.

Po autorovom sudu Lenjin je imao uvid u poluazijsku prirodu ruskih odnosa i strukture proizvodnje te jake državnomonopolističke tendencije. Stoga je u njega morao »odmah s početka proizići drukčiji stav prema ulozi države u prijelaznom periodu nego u Marxa« (str. 79).

Na osnovi već spomenutih razloga u zemlji u kojoj nisu postojale građanske kulture proizvodnih snaga, glavna funkcija diktature proletarijata trebalo je da pođe od preoblikovanja zatečenih oblika patrijarhalnih i malograđanskih modusa proizvodnje i življenja, posebno respektirajući revolucionarnu praksu uspostavljenih »sistema tvorničkih vijeća« kao oblička demokratskog upravljanja i vlasti.

No praksa zbori drukčije. Razabiru se jasne konture birokratskocentralističke vlasti još prije Staljina ili, kako utvrđuje autor, »[...] u prvim godinama nakon građanskog rata, ocrtavala se nova društvena struktura u svim osnovnim linijama kakva postoji do danas« (str. 70).

U cilju pojašnjenja, a slijedeći daljnje iskaze o Lenjinu, prve greške naviještaju se već u sferi kontemplacije, zapravo u Lenjinovoj glavi. Bahro pretpostavlja da Lenjin nije (što je u izvjesnom protuslovlju s prethodnom autorovom tvrdnjom o Lenjinu) imao jasnu predodžbu o prirodi orijentalnog despotskog terora u svojoj njegovoj posljedičnosti i otud istinsko čuđenje »Lenjina i mnogih ostalih komunista zbog ponovnog rađanja starog birokratizma u sovjetskim institucijama odmah poslije revolucije« (str. 74).

U obzorju reducirane skice Lenjinove zamisli o socijalizmu kao državnom monopolu u korist cijelog naroda (iz »Države i revolucije«), autor bez meto-

¹ Karl Marx, Temelji slobode, Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse), »Naprijed«, Zagreb 1974, 185.

² Nav. dj., 185.

dičke sistematičnosti progovara o pitanjima političkog sistema, socijalne strukture, prirode Komunističke partije, djelovanju sindikata, dajući obilježja Sovjetskog Saveza dvadesetih godina. No isto tako, on sve dileme i protuslovlja proteže na cijelo staljinsko i poststaljinsko razdoblje kao i na ostale zemlje realnog socijalizma, upućujući time na vezivnu nit, kontinuelnost i tendenciju realnog socijalizma. Dostatan je za zajednički imenitelj Bahrov provokativan izazov: »Ukoliko je točno da aparat povezuje Partiju politički (ne samo u mehaničkom, administrativnom kontaktu) s klasom i masom — utoliko imamo 'diktaturu klase'. A ukoliko to nije točno, imamo 'diktaturu nad narodom i nad radničkom klasom'« (str. 91).

Iako drugi dio knjige naslovljen kao »Anatomija realnog socijalizma« predstavlja svojevrstan pokušaj eksplikacije nekih autorovih teza koje je navijestio još na početku knjige, ona je prije svega logički nastavak prvog dijela sabijanjem problematike unutar mogućnosti i determinanti suvremenosti.

Prijevor pred kojim sustaje i uvijek iznova problematizira jest država koja je autoru i izvorište i uputa za razumijevanje biti realnog socijalizma. Praveći distinkciju između u historiji poznate, civilizatorske uloge države i dominantno upravljačke karakteristične za azijski despotizam, autor ponovo potencira neumitnost historijskih korijena birokratske državne vlasti u Sovjetskom Savezu. Ta gotovo »sudbinska« nužda, ako je vjerovati autoru, kao da nije otvarala drukčiju perspektivu. Proces se zbiva u okružju koje implicira konstantu jake državnosti, ali i historijsku dinamiku razvoja proizvodnih snaga koja na svjetskoj razini prerasta u ideološki, ekonomski i vojnu napetost etabliranih blokova, Istoka i Zapada. Uklješten između težnji za ekonomskom dominacijom i regresije birokratske državne vlasti, Sovjetski Savez se, po Bahrovom sudu, sapliće o vlastitu egzistencijalnu sudbu. Svedruštvena organizacija rada uspostavljena je na staroj podjeli rada unutar koje državni aparat preuzima ulogu »gospodara rada« sovjetskog društva. No protokom historijske vremenitosti državna se moć ustoličuje na vertikalnoj podjeli rada što radnika dovodi u dualistički položaj regresije: u samom procesu reprodukcije i u odnosu na upravljački i regulativno nadređeni informacijski sistem kojem supripada.

Tragom autorovih misli u tom represivnom sistemu produkcije i reprodukcije života iskazuje se zbiljska nemoć radnih ljudi da utječu na odnose akumulacije i potrošnje, tj. na odluke koje proistječu iz pozicije rada. Stoga on s pravom zaključuje: »Nesumnjivo kritika realnog socijalizma dobiva najjači podstrek provokacijom državne vlasti koja se učvrstila u postojećoj podjeli rada, da tu podjelu konzervira« (str. 128). Temeljna preobrazba moguća je tek s onu stranu podjele rada što jest zalag organiziranoga komunističkog pokreta. Zalažući se time za ozbiljenje teze o dokidanju države, Bahro je, kao i u mnogim drugim opservacijama o ulozi države u socijalizmu, ostao (uz zamjetljiva ponavljanja) unutar već znanih teorijskih dosega.

U naporu da izađe iz začaranog kruga teorijskih premisa analitičkim poniranjem u zbiljske odnose socijalnih snaga, Bahro nudi vrijedne stratifikacijske modele tipične za visokoindustrijska društva kapitalizma i za zemlje realnog socijalizma. Ispitujući korelacije u sferi upravljanja, izvršavanja i rukovođenja unutar proizvodnog procesa i cjeline sistema, potkrijepljene tabelarnim prikazivanjem, autor ustvrđuje da u zemljama realnog socijalizma »[...] piramida

podjele rada i rukovođenja pokazuje — ne samo u političkom pojavnom obliku — bipolarnost radikalno nejednake raspodjele moći» (str. 153).

U povijesnom vremenu sistema dominacije, represije i totalne racionalizacije zahtjev za općom emancipacijom ima drukčiju konotaciju te nalaže redefiniranje temeljnih marksističkih kategorija sukladno njihovoj procesualnoj i zbiljskoj biti.

Posebno mjesto u sklopu ponovnog promišljanja kategorijalnog sustava zauzima određenje radničke klase. Ističući neprikladnost pojma radničke klase strukturnim obilježjima suvremenih društava i kapitalizma (na primjeru analize socijalreformatorske tendencije radničkih pokreta) i socijalizma (problematičnošću »radničkog identiteta« u zemljama realnog socijalizma, posebno),³ autor stavlja na kušnju i vlastita obrazloženja.

Problematsko područje Bahrova stajališta kreće se između tvrdnje da ideja o radničkoj klasi na vlasti u zemljama realnog socijalizma ima isključivo apologetsku funkciju i suda o marksizmu kao teoriji »koja se zasniva na postojanju radničke klase, ali nije njezina teorija« (str. 167). Dok prva tvrdnja glasi poput empirijski verificirane potkrepe, sudeći na temelju meritorne analize tih zemalja, druga je više spekulativna teza. Iako je autor izvodi iz prve, ona se prije svega doimlje kao imaginarni teorijski spor s klasicima marksizma. Ideal-utopističke projekcije o ulozi proletarijata naviještene još u »susretu proletarijata i filozofije«, dobivaju, prema kritici autora, svoju podlogu u nedovoljnoj dokazivosti svjetskohistorijske misije proletarijata. Stoga smatra da je glavni razlog u tome što su je Marx i Engels postulirali »prije nego su posebno analizirali zakone kapitalističkog načina proizvodnje« (str. 167). Takva, svakako nezaobilazna i istodobno problematična autorova razmatranja, koja mogu izazvati razna oprečna tumačenja, imaju prolog u ilustraciji zbilje te više funkcionalnu a manje teorijsku nakanu.

Zbilja kao »uvjetna korekcija teorije« u tom smjeru nalaže redefiniranje poimanja inteligencije i pokretačkih snaga u nekapitalističkom društvu, što autor i pokušava.

No, na kome je povijesni izbor revolucionarne akcije i što ona znači u sadašnjem povijesnom trenutku, predmet je trećeg dijela knjige: »Strategija komunističke alternative«.

Upuštajući se u avanturu programatskog koncepta opće emancipacije, unatoč početnom oprezu, autor dopijeva do vlastite mogućnosti. Jer projekcija obrata sabrani je iskaz njegovih teorijskih domišljaja do kojih je stigao na temelju mahom prezentiranih analiza suvremenih zbivanja. Bahro se kreće od teorijskih premisa kao izvorne pretpostavke svakog diskursa o strategiji alternative. Univerzalnost, općost, apsolutna nužnost, neodgodivost, sve su to naznake koje emancipaciji kao osnovnoj kategoriji anticipacije pridijevaju smisao rješenja zbiljske krize svijeta. U izvornom značenju Bahrova je »opća emancipacija« sumjerljiva Marxovom pojmu humanizma-komunizma kao zajednici unutar koje je tek moguć praxis, dijalektička artikulacija odnosa i suodlučivanja oslobo-

³ Autor zastupa nešto izdvojeniji stav za Jugoslaviju, što se očituje u ovom citatu: »Uvođenje samoupravljanja u Jugoslaviji dovelo je najprije primarno do podjele socijalne moći između države i decentraliziranog managementa koji je općenito doduše formalno odgovoran neposrednim proizvođačima, ali se ne može djelotvorno kontrolirati. Ipak ondje Savez komunista može još održavati apstraktni princip radničke vlasti, jer se ne upleće ni u državnu mašinu ni u management« (str. 160).

đenih individua, povijesni čovjek s totalitetom prisvajanja zbiljskih ljudskih moći. Opća emancipacija podrazumijeva temeljiti preobražaj proizvodnje u smjeru novog suodnošenja čovjeka i prirode za koje je teorijsko polazište dao Marx u »Ranim radovima«. Naime, riječ je o koncepciji nenasilnog i neeksploatorskog odnosa spram prirode koji prirodu uzdiže u njenoj imanentnoj, estetskoj i životnoj kvaliteti a istodobno i čovjeka u njemu imanentnoj — ljudskoj prirodi. Put k tomu je kulturna revolucija određena kao prevrat »svih subjektivnih životnih oblika masa« (str. 218) uz sudjelovanje svih proizvodnih snaga društva. Emancipacija je cilj i svrha, a kulturna revolucija, slično kao u Marcusea, oblik ili sredstvo za njeno ozbiljenje.

Afirmacija kulturne revolucije, po mišljenju Bahroa, polazi od prevladavanja subalternosti kao oblika odsutnog i otuđenog života i odnošenja tzv. malih ljudi, uvjetovanog prije svega vertikalnom podjelom rada i hijerarhizacijom funkcija. U sprezi s njezinom mogućnošću nameću se dva pitanja: a) izvora potencijalne snage za revolucionarno događanje; b) subjektivnih snaga kao nosioca ideološke, organizacijske i mobilizatorske moći.

a) Zauzimajući stajalište o nužnoj transformaciji subjektivne svijesti kao pretpostavci dokidanja alijenacije, Bahro daje prilično grubu psihologičku razradu individualnog ponašanja. Evidentirajući postojanje kompenzatorskih i emancipatorskih interesa kao motivacionih elemenata djelovanja, on tendira ka takvoj komplementarnosti koja bi višak potonjih pretočila u djelatnu moć. Na razini »ukupne« svijesti ona postaje materijalnom snagom, revolucionarnim potencijalom nužnim za preobrazbu svijeta. Budući da je u kontekstu represivnog i totalitarnog sistema taj potencijal reduciran, prigušen, apsorbiran, autor predlaže za njegovu revalorizaciju niz socijalnih mjera intoniranih potrebom jednakosti (preraspodjelu rada, neograničeni pristup općem obrazovanju najvišeg stupnja, nove oblike kolektivnog zajedništva, demokratizaciju globalnog procesa spoznaje i odlučivanja). Kao primjer kolektivnog emancipatorskog poriva spominje događanja u Čehoslovačkoj godine 1968.

b) Kompleksnost suvremenih zbivanja i protuslovlja ne da se razumjeti iz tradicionalnog kategoriziranog sustava klasne borbe, ustvrđuje Bahro te, konzekventan vlastitom stavu o revolucionarnom potencijalu, kaže: »Subjekt emancipacijskog pokreta nalazi se u energičnim, stvaralačkim elementima svih socijalnih slojeva i područja« (str. 276). Odustajući tako od marksističke analize klasne borbe i određenja radničke klase kao najzbiljskije zainteresirane za preobrazbu svijeta, Bahro je upravo tu najdalje od Marxa. Argumentaciju za svoju novu orijentaciju Bahro nalazi u značajnim strukturalnim promjenama proizvodnog procesa koje iniciraju alijeniranost različitih društvenih slojeva tzv. ukupnog radnika. Pri tom polazi od psihologičkih i općih kulturoloških obrazaca relevantnih za osvjetljavanje odnosa baze i nadgradnje, uloge proizvodnog procesa u cjelokupnom realitetu i dr.

Takva tumačenja mogla bi »otrpjeti« antropološki ali ne i ontološki smisao Marxovih analiza; one nedostavno problematiziraju bit rada iako se u bitnom bave proizvodnjom.

U slijedu daljnjih teza do kojih Bahro dolazi primjereno momentima vlastite analize, sigurno je najznačajnija teza o savezu komunista kao novom ideološkom i organizacijskom hegemonu. Naspram komunističkih partija koje su se, postavši hibridom državnirokratskog aparata, izvrgle u svoju suprotnost, autor predlaže prilično nejasnu koncepciju komunističkog udruženja s teorij-

skim osloncem na Gramscijevu partiju »kolektivnog intelektualca«. S posve otvorenom organizacijskom shemom (koja je dijalektički procesualna, jedinstvena i otvorena istodobno) ona bi objedinjavala emancipacijski potencijal u smjeru nadilaženja hijerarhijske podjele rada, hijerarhije funkcija i privilegiranog prisvajanja, restauracije društvenih potreba i dr. Njena uloga sadržana je u ozbiljenju programa ekonomike kulturne revolucije (nova Bahrova sintagma) kojoj je perspektiva u novoj organizaciji života i rada. Asocijacija proizvođača i asocijacija komuna temeljne su odrednice takva stremjenja.

Odgonetanje Bahrove kontroverzije, koja je do srži polemična, uzmiče pred znanstvenim objektivizmom. Je li njegova anticipativna sudba svijeta samo još jedna nova verzija radikalizma ili je potkrepa Marxova puta, kao da ostaje na subjektivnoj prosudbi ili impresiji. U konkretnom slučaju ona je izrečena na početku analize.

Biljana Kašić

Marxa ipak ne treba napustiti! Uz knjigu HENRIJA LEFEBVREA »Misao postala svijetom. Treba li napustiti Marxa?« »Globus«, Zagreb 1981, 236 str.

»Nikada neka društvena formacija ne propada prije no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju prije no što se materijalni uvjeti njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva. Stoga čovječanstvo sebi postavlja uvijek samo one zadatke koje može da riješi, jer kad točnije promatramo, uvijek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo ondje, gdje materijalni uvjeti za njegovo rješenje već postoje ili se barem nalaze u procesu svog nastajanja« (Karl Marx, Predgovor knjizi »Prilog kritici političke ekonomije«).

U posljednje vrijeme u nekim kapitalističkim zemljama mnogo se raspravlja i piše o tome što je danas ostalo od Marxova mišljenja. Obično se tome pristupa sa stanovišta da je marksizam u socijalističkim zemljama, gdje se predaže u školama i uspavljuje čak — kako tvrdi autor te knjige — izgubljen u pozitivizmu i dogmatizmu. S druge strane, kapitalistički dio svijeta se i dalje uspješno razvija suprotno Marxovu predviđanju o njegovoj relativno brznoj propasti. Neke kapitalističke zemlje izgubile su svoje kolonije, pa i nekadašnju moć i slavu, ali u cjelini gledano kapitalizam je zadržao industrijsku i finansijsku prevlast, usavršio prijašnje i razvio nove načine proizvodnje i uspio čak povećati ekonomsku nejednakost. (Npr., zemlje u razvoju duguju trenutno kapitalističkom dijelu svijeta oko 500 milijardi dolara, a znatnija dugovanja imaju i neke socijalističke zemlje.) Iz tih samo letimično nabačenih činjenica mnogi teoretičari na Zapadu izvode zaključak da je Marx »mrtav« i da njegova misao ulazi u arsenal prošlosti među preživjela učenja XIX stoljeća.

Toj aktualnoj problematici posvetio je svoju posljednju knjigu jedan od najpoznatijih marksistički orijentiranih mislilaca XX stoljeća na Zapadu — Francuz Henri Lefebvre, kojega autor predgovora Rade Kalanji stavlja uz bok